

ADATTÁR.

EGY OLASZ BÁNK-BÁN NOVELLA.

A Nemez. Múzeum könyvtárában a minap egy 24 lapnyi 8-adr. füzet került a kezembe, mely czímével — *Il Palatino d'Ungheria* — azonnal magára vonta figyelmemet. Érdeklődésemet a kis lelet iránt csak fokozta az, a mi e czím alatt következik: *Novella d'antico codice. Ora per la prima volta pubblicata*. Az egyszerű papírtáblába kötött füzetke, mely a Hung. h. 4339. jelzetet viseli, a benne lévő bélyeg tanúsága szerint Lanfranconi Enea könyvtárából került a múzeumba. Nyomtatták *Firenzében* (dalla stamperia Piatti), 1823-ban. Kiadója, *Tommaso Gargallo*, Trivulzio János Joákim őrgrofnak ajánlotta s ehhez intézett levél alakjában 8 lapnyi előszót írt a mindössze 13 lapnyi novellához. A Trivulziók neve Olaszországon kívül is eléggé ismeretes, legalább a bibliographusok és különösen a régi olasz irodalom buvárai előtt. Tommaso Gargallo sem egészen ismeretlen név; hisz még a kevésbbé kimerítő és nagyobb olvasó közönség elé szánt olasz irodalomtörténeti munkák — hogy például csak a legújabbak egyikét, a Wiese-Percopó-féjét idézzem — szintén megemlékeznek róla, mint latin költői művek elég szerencsés fordítójáról.

Ezek alapján minden gyanú nélkül s a legjobb hiszemben vettem kezembe a kis füzetkét, a melyben első tekintetre a mi Bánk-bánunk esetének elbeszélésére ismertem; ez pedig csak újabb ösztönzés lehetett arra, hogy most már kissé tüzetesebben is foglalkozzam vele. Heinrich Gusztáv érdemes dolgozata¹ jóformán kimerítette a tárgyát a német irodalmat illetőleg, de azon túl még elég teret enged a további kutatásnak. Azt hiszem tehát, hogy nem végeztem egészen fölösleges munkát, midőn ez olasz novella eredetének utána járva, annak legközelebbi és ezen túl egy távolabbi forrását vele együtt közlöm, illetőleg az utóbbiból csak jegyzetben idézem a fontosabb párhuzamos helyeket.

Mielőtt azonban azt tenném, szólnom kell arról a sajtószertől s elöttem még mindig nem egészen világos módról, a melylyel kiadója e kis novellát világágra bocsátotta. A legérdekesebb irodalmi curiosumok

¹ Bánk-bán a német költészetben. Budapest, 1879.

egyikével van itt dolgunk, a mely első pillantásra otromba hamisítvány-nak, majd jóhiszemű beugrásnak, majd pedig csak ártatlan mókának tetszhetik, a szerint, a mint a benne szereplők tudásáról és jelleméről kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb véleményt alkotunk magunknak. De lássuk előbb a tényállást.

Gargallo úgy adja elő a dolgot előszavában,¹ hogy kevéssel a novella kiadása előtt Rómából postán küldték neki Nápolyba, minden kíséreléssel a küldőt semmivel el nem áruló módon a kéziratot, a melynek eredetét illetőleg, miután sokáig törte rajta a fejét, vajjon kitől származhatik, végre is abban a feltevésben állapotott meg, hogy Luigi Rezzi küldte neki, a Sapienza (a római egyetem) gymnasiumának érdemes tanára és egyúttal a Barberina könyvtárnoka. E barátjáról majdnem egy teljes lapnyi áradozással emlékszik meg a kiadó, de azt egy árva szóval sem sejteti, vajjon e feltevésének alapos vagy alaptalan voltáról igyekezett-e magának meggyőződést szerezni. Pedig ennél semmi sem lett volna könnyebb; hiszen csak írnia kell vala Rezzinek: csakugyan te külted-e, barátom, a kérdéses kéziratot, avagy nem? S ha *nem* lett volna a válasz, akkor további kutatásnak lett volna helye. De erről, mint mondom, mélyen hallgat Gargallo, valamint arról is, hogy hová lett a kézirat?

Ez már magában véve is igen gyanusnak tűnteti fel a *d'antico codice* jelzést, a mely különben eléggé határozatlan. Valamivel határozottabbá teszi azonban maga a »kiadott« (?) szöveg. Ez ugyanis olybá tűnteti fel a kérdéses novellát, mintha az a *Boccaccio Decamerone*-jának a IX. napja 4. története helyére való volna; illetőleg az ott lévő elbeszélés csak bitorolná e helyet, a mely tulajdonképen ezt a novellát illetné meg jogosan.

Gargallo ugyan nem mer az első tekintetre is fölötte vakmerő, vagy ha nem ilyen, akkor ugyancsak erős jogcímekekre szoruló feltevés mellett határozott állást foglalni, hanem igen gyanús udvariassággal Trivulzio őrgrofot tartja a legilletékesebbnek e kérdés eldöntésére. Egyet azonban mégis csak megtesz arra nézve, hogy e feltevés ne tűnjék egészen levegőben lógónak. Legalább megemlíti, hogy a *Decamerone* kiadóinak és magyarázóinak már elég régóta feltűnt és szálfka volt a szemükben a IX. nap 4. elbeszélése, mint valamennyi között a leggyengébb, a mely alig méltó a többihez és a mű szerzőjéhez. Idézi is az 1590. évi velencei kiadásból Luigi Grótonak, a kiadónak szavait, a melyek szerint: *Questa è tenuta et è veramenta la più magra et la più fredda et la più vana novella di tutte le cento.*

Mit szóljunk azonban ahhoz a naivsághoz, a melylyel nyomban ez idézet után magát a *Decamerone* szerzőjét szólaltatja meg a mellett való tanuként, hogy ő maga sem sokat tartott ez elbeszélésről! De ha nem tartott róla sokat, akkor legalább is elismerte róla, hogy az övé;

¹ Non è gran tempo passato che per la posta di Roma me ne pervenne in Napoli il manoscritto, non da alcuna lettera accompagnato. Fiscando allora fra me stesso da chi mai mi si fosse potuto mandare, non ad altri, che all' ab. Luigi Rezzi, ornatissimo letterato e mio amorevole amico, ne volsi il pensiero. (7. l.)

s ha nem is a legsikerültebb gyermeke, ép azzal, hogy ilyenek itéli, egyúttal a magáénak is vallja. Mibe kapaszkodik tehát az egész feltevés, a melynek a szöveghagyományban sincsen — s ezt Gargallo maga is jól tudja — semmi támasztéka? Semmi egyébbe, mint abba az általános véleménybe, melynek az imént Groto L. szavaival adtunk kifejezést, hogy t. i. e novella alig mondható Boccaccio többi elbeszéléseivel egyértékűnek. De hiszen jól tudja mindenki, a ki a Decameronét olvasta, hogy e gyűjteményben nagyon különböző értékű darabok vannak, s akad bizony a IX. nap 4. novelláján kívül is még nem egy, a mely alig ér ennél a kivetni valónak itélnél többet.

De kár is lett volna e naiv feltevésre, a mely csak a gyanus eredetű kézirat bevezető soraiból táplálkozik, ennyi szót is vesztegetni, ha mégis legalább olyan író, mint T. Gargallo, a kinek valamelyes judiciuma e kérdésben talán csak lehetett, nem tartotta volna érdemesnek, vele pár lapon foglalkozni. Naivnak neveztük e praetensiót, mert nem akartuk rosszhiszeműnek bélyegezni. Valószínű ugyanis, hogy az egész ártatlan tréfa volt, a melyről két magyarázatot lehet megkoczkáztatni. Vagy úgy történt csakugyan a dolog, a hogy Gargallo előadja, s akkor őt csapta be valami mókázni szerető barátja, a ki ismerte a régi irodalom iránti lelkes, de kevés kritikával bélelt buzgalmát. Vagy pedig ő maga koholta az egészet és Trivulzio ögróf urat akarta vele megtréfálni. Az utóbbi feltevésnek ugyan ellene mondani látszik az a nagy hódolat és elismerés, a melylyel ez előkelő Maecenas irodalmi izléséről és ítélőképességéről az előszó nyilatkozik. De az effélék nemcsak a humanisták, hanem késő utódaik részéről sem egészen szokatlan jelenségek, kivált Olaszországban, a hol a farsangi alakoskodás több évezredes hagyománya úgyszólván nemzeti vonássá fejlesztette a legkomolyabb dolgokkal való tréfálkozást, és másutt sehohsem ismert kelendőségüvé emelte az irodalmi mystificatiót. Elég csak a jelenkor egyik legismertebb olasz költőjére, Stecchettire hivatkoznom, a ki szintén ilyen, még hozzá kissé *macabre* izlésű mystificatióval lopta be magát a hírnév templomába.

Abban tehát még korántsem találánék valami hallatlan vakmerőséget, ha akár más valaki tudós Gargallo uramat, akár pedig ő maga Trivulzio ögróf úr ő kegyelmességét azzal tréfálta volna meg, hogy egy a Decamerone álarczába bujtatott ártatlan hamisítvány nyal teszi próbára akár az egyiknek, akár a másiknak a trecentista izlését és szakértelmét. Hiszen ha Gargallo csakugyan úgy kapta, a mint mondja, a kéziratot, akkor vajmi hamar tisztába jöhetett azzal, hogy hamisítvány. Erre maga is rávezet, még pedig elég naivul, bennünket. S épen ezért gondolom, hogy nem is lehetett szándéka akárkit is komolyan becsapni állítólagos »régi« novellájával.

A mi bennem e véleményt kelti, az a kiadónak az előszó 6. lapján lévő azon vallomása és ehez fűzött jegyzete, a mely rögtön elárulja a novellácska forrását is. Rosszakaratu hamisító, vagy csak az olyan is, a ki azt akarja, hogy egykönnyen ne jöjjenek rá a turpisságára, ilyen áru előnyöt nem fog a maga útján — nem is hagyni, hanem egye-

nesen odaállítani, hogy akárki a legegyszerűbben leránthassa e nyom segítségével a leplet a rosszul elfödött csempészetéről.

Ámde Gargallo jól tudja s ezt olvasóival is közlendőnek tartja, hogy a magát Boccacciótól eredőnek valló, vagy legalább is Decamerone IX. 4. novellájának bekezdő soraival álorczázó elbeszélés a magyar történelemből veszi a tárgyát. Sőt hivatkozik is e tárgy két előadására, midőn jegyzetben idézi *Bonfin. Hist. Hung. dec. 2. p. 279.* és *Vertot Hist. de l'Ord. de Malte liv. 3. t. 1. par Quellaut 1753 etc.*¹ a helyeket, a honnan ő e történetet ismeri.

S már most egyebet sem kell tennünk, mint ez idézés alapján elindulva, az olasz novellát előbb *Vertot* francia, aztán pedig *Bonfini* latin szövegével egybevetnünk, és világos lesz előttünk, hogy az utóbbi-tól csak annyiban függ az olasz elbeszélés, a mennyiben *Vertot* is *Bonfini*-t idézi és dolgozza fel a maga módja szerint; azonban közvetlen forrásul *Vertot*, egyelőre legalább, úgy látszik, csakis ez és semmi más nem szolgált az olasz novellához.

Ez ugyanis csak a bevezetésében és alább egy-két, kisebb-nagyobb betoldással tér el a *Vertot*-féle előadástól, a mely már maga is kész novella, csupa szín és elevenség, csupa drámai jellemzés, csupa költészet. Volt-e *Vertot*-nak *Bonfini*-n kívül, a kire ő maga hivatkozik (s az ő hivatkozását vette át egyszerűen Gargallo is), volt-e, mondom, neki az I. Mátyás és II. Ulászló udvari történetíróján kívül más, esetleg már szépirodalmi közbenső forrása is, azt egyelőre nem dönthetem meg el; de mindenesetre érdemes lesz utána legközelebről a francia irodalomban kutatni, mert e lehetőség épen nem tekintendő kizártnak. De hogy fordítva nem áll a dolog, vagyis, hogy az állítólagos »régie« olasz novella nem volt a *Vertot* forrása, valamint hogy a kettő sem tekinthető egy közös harmadik forrás származékának, azt szerintem kétségtelenné teszi az alábbi egybevetés, a melynél *Vertot* munkájának 1726. évi első 4-edr. kiadásából közlöm az illető szöveget. (Ezen a múlt században nagyrabecsült és sokat olvasott történetíró számosabb munkái közül egyik sem volt népszerűbb és elterjedtebb, mint a máltai lovagok története, melynek a teljes címe: *Histoire des Chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appellez depuis les Chevaliers de Rhodes, et aujourd'hui les Chevaliers de Malte.* Par M. l'Abbé de *Vertot*, de l'Academie des Belles Lettres. Paris. 1726., 4-edr. 4 köt. U. o. 1726. 8-adr. 5 köt. Egy későbbi kiadása, mely az idézettekkel együtt szintén megvan az egyet. könyvtárban, 1761-ben jelent meg Párisban. A Gargallónál említett 1753. évi kiadást azonban nem láttam.) És most néhány megjegyzést a Bánk-bán esetének *Vertot*-féle előadásáról és az olasz »novella« ettől eltérő helyeiről.

Vertot, mint láttuk, *Bonfini*-t vallja egyetlen forrásának, s ha szavát hihetőnek fogadjuk el, akkor ugyancsak szabadon bánt el a tárgyával. De semmivel sem szabadabban, mint annak idején *Bonfini* a maga szűk-

¹ Ez a *Quellaut* az 1726. évi kiadás három szövetkezett kiadójának egyike, *Quillau* lesz.

szavú forrásaival. Heinrich föntidézett jeles tanulmányából ki-ki láthatja, milyen hatásos dráma-vázlatot szerkesztett már az olasz humanista író az előtte volt krónikás adatokból. Nem hiába áhitozott Livius babérajaira; sikerült is neki mesterét még fölül is múlnia abban, hogy miként kell a krónikák és az akták száraz, ösztövért vázát a költői képzelem és szónoki hév bő áradatával beszédesebbé, a hézagos töredékeket keréken szerkesztett egészszé alkotnia. Igaz, hogy a mit így teremtett, sokszor igazán jóformán semmiből is alkotva, az minden egyéb, kivált a régibb mulat illetőleg, csak nem történelem. De a kik efféle alkotásainak egyik legjellemzőbb példáját, a Bánk- esetet tőle átvették, jórészt nem is történeti igazságot, hanem érdekes költői tárgyat kerestek nála; kivételesen a jó öreg Hans Sachsot, a ki a maga és kora naivságával még a történelmi igazságot, vagy legalább azt, a mit ő annak hitt, azon csupaszon is a színpadra valónak hitte, a mint előtalálta.

Vertot már némi szerény kritikát is gyakorol ugyan, mikor Bonfini előadását Dlugosznak, a lengyel történetírók atyjának feljegyzésével állítja szembe.¹ De az ellenmondó adatok egyszerű felemlítésénél tovább nem megy s tovább mennie nem is igen lehetett módjában. Ez egyébiránt nem is igen tartozott a munkája keretéhez, a melyet amúgy is sok minden, nem épen oda tartozó dologgal töltött ki. Ilyen egyebek között a Bánk-bán epizód is, a mely csak a Bonfinitől eredő téves előadás alapján kerül a kereszties hadak és a máltai lovagok történetébe. Gertrud királynő megöletése ugyanis tudvalóvóleg nem a szentföldi hadjárat (1217) alatt, hanem II. Endre Halicsba indúlása (1213) idején történt; tehát még epizód gyanánt sem lenne tulajdonképen semmi helye sem itt, a »jeruzsálemi« czímen kívül egyéb eredménnyel alig koronázott palaestinai kirándulás elbeszélésében. (Tudtommal Bonfini előtt másutt nem is fordul elő ez az áthelyezése a korábbi eseménynek az általánosabban ismert alkalom keretébe. Sajátságos azonban, hogy mégis mennyire belérögzött azóta a kevésbé pontos köztudatba. Diákjaink legalább, a saját, több éves tapasztalatom szerint, még Katona »Bánk bán«-jának a tartalma elmondása közben is rendesen a szentföldi hadjárat idejére teszik a darab cselekvényét. Ennek talán egyik-másik közkézen forgó tankönyvünk nem eléggé határozott beszéde az oka. Pedig Katona elég világosan megjelölte a személylajstroma alatt, hogy: *Történik 1213.*)

Vertot, mind mondtuk, Bonfinit követi előadásában, de jóval bővebben, számos új részlettel kiszínezve adja elő az esetet. Hogy ezeket a saját költői képzeletéből, vagy már valami kész feldolgozásból merítette-e, a mely még ismeretlen, azt e helyütt egészen kétségtelenül megállapítanunk nincs módunkban. Egyelőre az előbbit tarthatjuk valószínűnek, minthogy a kibővítések egyáltalában nem olyanok, hogy akár magától Vertottól és az ő egyebűnpen ismert modora szerint ki ne teltek volna.

Lássuk, miben is állanak ezek a kiszínező részletek, a melyekben

¹ A 303. l. említett *Duglos qu'on appelle Longinus* t. i. nem más mint a *Historia Polonica* XII könyvének szerzője († 1480).

az ő előadása s vele együtt az olasz novelláé is a Bonfiniétől leginkább különbözik, illetve a melyekkel ezt kiegészíti.

Mindenek előtt ott, a hol a távozó király Bánkra bízva országát és családját, a francia író azt mondatja Andrással, hogy helytartója az ő távollétében mindenkinek szigorúan és személyválogatás nélkül szolgáltasson igazságot: *sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût.* (I. k. 304. l.) Bonfininál csak: *ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur.* (Id. kiad. 306. l.)

Alább, mikor Bánk neje (a ki Vertotnál névtelen, valamint a királyné öcscse is) az erényét veszélyeztetve látja, betegséget tettetve igyekszik magát egyidőre az udvartól és ezzel a tolakodó udvarlói ostroma elől elvonni: *Cette Dame pénètre sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade.* (305. l.) Bonfininél ennek semmi nyoma, de megvan a Nicolay-féle balladában (l. Heinrich id. munkája 94. l.):

20. Auf ihn herab sieht sie mit Hohn,
Eilt durch den Saal und fährt davon.
Gleich lässt Gertrude fragen,
Was sie befallen. *Seitenstich*
Ersinnt sie, um auf lange sich
Des Hofes zu ent schlagen.

Ez alapon tehát aligha túlságosan merész következtetés, ha azt vélem, hogy Nicolay a Heinrich (16. l.) említette forráson kívül még a Vertot-féle előadást is ismerte, a miben legalább valószínűtlenség nincsen.¹ Ha pedig e vonás esetleg a Müller-Cseri regényében is benn van, a mit most megállapítani nincs módomban, akkor ennek is Vertot lehetett erre a részletre nézve a forrása, a mennyiben e motívumnak más, különösen régibb és közkeletűbb gazdáját adnunk nem sikerül.

Nem említi Bonfini, hogy a királyné öcscse a gaztett elkövetése után eltűnt s így Bánk csak a királynőn állhat bosszút, holott az volt a szándéka, hogy mind a kettőt megölje. Vertot (és itt is egyezik vele némileg² Müller-Cseri regénye) azonban e körülményt kiemeli: *Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti secretement pour retourner dans son pays, le Régent au désespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même.* (306—307. l.) A királynő elé Vertotnál (és Nicolay balladájában) egy állítólag a királytól érkezett levéllel kezében járul Bánk, a minek Bonfininél szintén nem leljük nyomát: *il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il, de recevoir du Roi.* (307. l.) A balladában (i. h. 99. l.): 49. — — — —

¹ A francia szövegnek a parodisztikus hangú német balladával való tüzetesebb egybevetése e feltevést még több párhuzamos helylyel erősíti meg. Ilyen az alább még említendő *Moravie* és *Mähren* találkozása *Meran* helyett.

² Csupán abban tér el a regény, hogy benne Ottó nem hazájába szökik, csak a környéken bujdosik s utóbb megint előjön, hogy megbűnhődjék.

Er kommt, ein Schreiben in der Hand,
Das ihm der König zugesandt,
Die Burg hinaufgestiegen.

A továbbiakban már alig van lényegesebb eltérés Bonfini és Vertot előadása között; az apróbb részleteket illetőleg pedig, a melyekben természetesen a jóval bővebb francia elbeszélés a gazdagabb, az alábbi szöveg elég alkalmat nyújt a latin forrással való tüzetesebb egybevetésre.

Szólnunk kell már most az olasz novellának Vertot elbeszéléséhez való viszonyáról. A mellett ugyanis, hogy az előadás lényegét illetőleg a kettő közötti egyezés szembeszökő, mégis megengedett magának az olasz átdolgozó annyi szabadságot, hogy a félrevezetés céljából készült s a forrástól teljesen idegen bevezetésen kívül is toldott be egyet-mást az előtte lévő anyagba. Ilyen hosszabb betoldás, a melynek sem Vertotnál, sem ennek forrásánál, Bonfininél nincsen megfelelője, a királyné öcsésének habozása és szenvedélye ébredésének, valamint elhatalmasodásának körülményesebb rajza, mely a mystificatio céljához képest lehetőleg a Decamerone stílusát igyekszik utánozni. Ezen, a forrástól teljesen idegen helyeket eléggé feltüntetni már az egyhásábos szedés is, holott a párhuzamos részletek kéthásábosan következnek, jegyzetben pedig Bonfini azon helyei, a melyek még a francia közvetítésen keresztül is világosan föltetszenek az olasz novellában. (Bonfinit az 1568. évi Sambucus-féle kiadás szerint idézem. Az összes közlemények az eredetiek írásmódját követik, még a következtelen és hiányos ékezeteket és orthographiai sajátságokat is megtartva.)

Legvégül hagytam a Vertotnál és vele egyezően Gargallo novellájában is, még pedig ismételten említett *Moravie*, az olaszban *Moravia* kérdését. Az imént jegyzetben már czéloztam rá, hogy Nicolay balladájában is »aus Mähren« siet a királynő vigasztalására a kedvelt öcsce. Igaz, hogy Heinrichnél (i. h. 93. l. 2. jegyz.) erről ezt olvassuk: »Itt a költő maga jegyzi meg, hogy a történetben nem Mähren (melyet ő a rim kedvéért használ), hanem Meran szerepel.« Már most csak az a kérdés, hogy a Heinrichnél rekeszben álló szavak is Nicolaytól valók-e, vagy ez csak Heinrich feltevése. Mert az utóbbi esetben csak úgy kell értenünk a dolgot, hogy Nicolay más forrásból (a mint bizonyos is, hogy más forrást is használt) tudta ugyan, hogy a történelem Merant említi a leírt eseményekben szereplők hazája vagy inkább birtoka és czime gyanánt, de ő mégis Mährent mond, nem épen a rim kedvéért, hanem — s ezt elhallgatja — mivel Vertotnál így találta. De hogy Vertot előadását ismerte, azt egyéb nyomokon kívül szerintem ez is megerősíti.

Már hogy aztán Vertothoz és minden valószínűség szerint innen *Lillo* drámájába¹ is tulajdonképen honnan került Meran helyébe *Morvaország*, azt ezúttal még nem mondhatom meg. De minden esetre érdemes lesz a dolognak utána nézni. Meglehet hogy ez a közlemény is segít majd a nyomra rávezetni.

¹ Erről I. Csiky G. kivonatát a Kisz. Társ. Évl. XV. (1881.) 213. s. k. ll. Lillo, a ki kevéssel 1739. előtt írta Bánk-tragédiáját (Elmerick), nagyon jól ismerhette Vertot könyvét.

- (11.) IL CONTE DI MORAVIA, INNAMORATOSI DELLA moglie di Bagdanno, Palatino di Ungheria, perviene per artificio della Reina sua sorella, a goderne. La violata matrona ne fa consapevole il marito, il quale, non potendo aver il Conte fra le mani, uccide la Reina, et al Re in Costantinopoli vassi a narrar l'accaduto. Vera costui conoscendo l'offesa, e giusta la presane vendetta, lo assolve, e nella sua grazzia ritenendolo, più che per l'addietro l'onora.

NOVELLA.

Con grandissime risa di tutta la brigata erano state ascoltate le parole, da Calandrino dette della sua moglie: ma tacendosi Filostrato, Neifile, sì come la Reina volle, incominciò. Valorose donne, assai acconciamente ha Filomena la magnificenza della Reina commendata nell'averci oggi aperto libero il campo al novellare. Ma se bella non è l'armonia, che in su la stessa corda perpetuamente si ripete, e solo i gravi con gli acuti tuoni alternando, quel contento (12.) formasi, che l'orecchio solletica dolcemente, così ancora ottimo accorgimento a me pare il pianto al riso, e le serie cose alle piacevoli a nostro maggior diletto frammischiari variando. Che se la varietà quella è, onde natura mirabil cotanto nelle sue infinite opere si manifesta; non altramenti le novelle di questa giornata sopra quante nelle precedenti ne sono state dette, dobbiamo aspettarci piacevolissime. Per la qual cosa dalle scede di Calandrino a' sommi affari delle Corti, e dall'umil casa di un dipintore alle altissime Reggie trasportandovi, una novella di com-

passion piena, et un meraviglioso esempio di virtù in ciò, che adoperò un gran Principe, vi piacerà di ascoltare. Conciossiachè quante le forze dello sdegno sieno e il malvagio uso sovente fattone da potenti uomini, dove si mettono a le ricevute ingiurie vendicare, non una volta sola ne' casi fra noi narrati, veduto abbiamo; ma che un Re potentissimo, dopo gravissima offesa da un suo suddito ricevuta, più tosto che alla vendetta discorrere, per solo amor di giustizia, e commendato et onorato altamente abbiane l'offensore, è quello che nella mia Novella, (13.) o meglio verace istoria, vi verrò dimostrando. Dico adunque che

Un general passaggio da Papa Onorio stato essendo intimato, i Principi della Cristianità con ogni sforzo del Regno loro, di grande e poderosa oste l'appresto da per tutto faceano meraviglioso. Or sì come le gravi turbolenze che tra Genovesi e Pisani, e tra varie Città della Lombardia intorno a quel tempo fieramente ardeano, allo Imperador Federigo, che capo di quella spedizione destinato era, non permetteano lo allontanarsi, quindi fu che Andrea Re d'Ungheria, di differenti nazioni un grandissimo esercito ragunato, ad andar sopra i Turchi, senz'altro aspettare, s'apparecchiò. Il quale non meno pro' Capitano, che savio Principe essendo, e della giustizia amantissimo, verso Vinigia, d'onde poi in mare entrar dovea,

non prima a partir si dispose, che quanto al governo del suo Reame richiedeasi, non avesse maturamente provveduto. Laonde sen-

[Vertot I. 302.] — — — C'est ainsi que l'Empereur, [303] qu'on croyoit devoir se mettre à la tête des premiers Croisez, en fut empêché par les troubles d'Italie — — —

Ce fut André Roi de Hongrie, qui à la tête d'une armée composée de différentes Nations partit le premier pour le secours de la Terre Sainte; c'étoit un Prince recommandable par des sentimens de pitié, et sur-tout par un zèle extraordinaire pour l'administration de la justice. Il conduisit l'armée par terre jusqu'à Venise où il s'embarqua pour se rendre à Constantinople. — — — — —

[304.] — — — Ce Prince étant prêt de quitter ses Etats en laissa la régence au Palatin du Royaume appelé Bancbannus, et dont depuis

tendo egli Bagdanno¹ Palatino del Regno, e prudente et esperto, e nelle cose, che a savio reggitore appartengonsi bene inviato, lui in luogo di sè fece generale Vicario dello Stato. (14) E commendatogli grandemente di mantenere co' vicini Principi la pace, e di amministrare a' sudditi, non avuto riguardo a condizione, nè a dignità, esatta et intera giustizia, dopo ordinato ogni suo fatto, dalla dolorosa Reina accommiatandosi, se ne andò a suo viaggio.

Nè sì tosto si fu partito, che cominciò Bagdanno e con senno e con ordine l' officio in lui commesso, nulla tralasciando di quanto alla fiducia dal Re mostratagli, più rispondesse. La sua donna intanto, d' alto valore, e di singular bellezza fornita, alla Reina, per alcuna consolazion della noia di sì fatta partenza, di frequente ne andava. Ma persistendo ella nella sua amaritudine, il Conte di Moravia suo fratello, che teneramente amavala, e n' era amato, di confortarla ancor egli, il meglio che per lui si potesse, forte desiderando, in Ungheria sopravvenne. Era costui del corpo bellissimo, e d' età forse di trent' anni, leggiadro cotanto e dilicato Cavaliere, quanto alcun altro il più esser potesse, et oltre a ciò quegli era, che più fra tutti della persona andasse ornato, come colui ch' era vie più che grande vagheggiatore. Al suo arriyo altro che balli e conviti e giostre e torneamenti non fu da (15) per tutto, se non che il veleno dello amore venne a mescolarsi fra tanta gioia. Per ciò

long-tems il avoit éprouvé le zeile et la fidélité :

il lui recommanda en partant d'entretenir la paix avec les Princes voisins, et sur-tout d'administrer une exacte justice à tous ses sujets, sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût. (1)

Ce Seigneur pendant l'absence du Roi, n'oublia rien pour répondre dignement à la confiance dont il l'avoit honoré ; (2) et pendant qu'il donnoit tous ses soins aux affaires d'Etat, sa femme Dame d'une rare beauté, tâchoit par son assiduité auprès de la Reine, d'adoucir le chagrin que lui causoit l'absence du Roi son mari. Tel étoit l'état de la Cour de Hongrie, lorsqu'on y vit arriver le Comte de Moravie frere de la Reine, et que cette Princesse aimoit tendrement ; (3)

ce ne furent d'abord que fêtes et que plaisirs, mais dans la suite le poison dangereux de l'amour se glissa parmi ces jeux innocens :

¹ E névtorzítás, úgy látszik, csak az »antico codice« hitelének emelésére irányuló naiv kísérlet.

che mentre i maggiori Baroni di grandezza gareggiavano, parendo al Reggente dovergli riuscir di biasimo il lasciarsi vincere nel corteseggiare, et anzi a lui oltre ad ogni altro convenirsi così magnifico ospite altamente onorare, una solenne e bellissima festa ordinò. Nè prima vi giunse il Conte, che la moglie del Palatino, la quale sopra quante n' erano di più gentili, come luna fra stelle folgoreggiava, a menar prendendo una danza, venne al Cavaliere in sì forte punto veduta, che ne invaghì. E cessata la festa, a niun' altra cosa potea pensare, se non a lei, perchè da quell' ora di contemplarla, secondo più il destro gliene venia, fuor di modo sollecito, via via a così fatto amore si sentì prendere, che più avanti di lei non vedeva. E non avendo omai nè ben, nè riposo, se non quanto a lei pensava; e tanto più accendendosi, quanto più nel pensier si stendea, seco a dir cominciò: Ahi misera la vita mia! E quale Iddio mi stimola et infesta a porre l'animo in così fatta donna? Di lei, che pur savia, e del suo onor tenerissima è da ciascun tenuta, che mi debbo (16) io sperare? Dove mi lascio io trasportare allo irragionevole appetito? Son forse in Ungheria venuto per far onta a' principali di questa terra, per corromper le donne loro, per disonorarne le famiglie? Così gli ospitali doveri, così me stesso, e la mia cara sorella, e la mia patria, et il mio grado a me forse tocca vituperare? Sperar già non debbo che del mio desiderio segua lo effetto; ma quando ancor giugnessi a che intendo, qual fama me ne seguirà, o più tosto quale infamia non lascerò del mio nome? E poi la sovrana bellezza

della donna al pensier richiamando, con gli esempi delle antiche istorie e delle moderne, e con cento vani argomenti la sua mal avvisata passione facea di scusar seco stesso; finchè da questo secondo ragionamento tornando in su' l primo, e di questo in quello, e di quello in questo volgendosi, pareva che amore fuor del senno l' avesse tratto. Nè tanto potè egli a sè medesimo soprastare, che gl' impulsi del senso l' argine della ragione arrestasse, e crescutagli baldanza, e men discretamente usando, avvenne che l' accorta donna dell' inquieto animo di lui veduto l' ondeggiamento, forte ne sdegnò, e con seve- (17) rissimi sguardi il torto appetito presene a rintuzzare. Fu bensì cotal severità alla rea passione alimento, la quale come fuoco incarcerato vie maggiormente consumandolo, nè via trovando come la seguita preda a raggiungere, pervenir potesse; a così nera tristezza videsi in breve tempo condotto, che gli occhi quasi gli pareano della testa fuggiti e già da riconoscersi più non era. Nè di giuochi, nè di spettacoli, nè di que' vani diporti, onde i grandi lor micidiale ozio indarno occupar si studiano, prendea più diletto, nè altro omai che la solitudine cercava et il ritiro. Dolente però la Reina oltremodo di così fiera malinconia, e della cagion consapevole, per quella natural compiacenza, che un cuor femminile suole in somiglianti casi vivamente sentire, a non ismarrirsi d' animo il confortò, e di doverlo far essere con l' amata donna sopra fe gli promise. Et in questa concordia rimasi, ne fu il giovane tanto lieto, che palesemente sul viso gliene apparivano i segni grandissimi, e la troppo condiscen-

le Comte de Moravie devint éperdûement amoureux de la [305] femme du Régent, il osa lui déclarer sa passion; mais cette Dame encore plus vertueuse qu'elle n'étoit belle, (4) ne lui répondit que par la severité de ses regards: la résistance fit son effet ordinaire, les desirs criminels du Comte n'en furent que plus violens. Sa passion qui augmentoit tous les jours, le jetta dans une sombre mélancolie; il n'étoit plus question de jeux, de spectacles et de tous ces vains amusemens dont les Grands occupent si sérieusement leur oisiveté; le Comte ne cherchoit plus que la solitude, mais la Reine par une complaisance naturelle aux femmes pour cette espece de malheur, (5) et pour retirer son frere d'un genre de vie si triste,

dente sorella, per dar alla promessa effetto, quello che avesse a farsi ordinò seco stessa, e ad eseguir si dispose. Perchè ella di sue arti ad (18) usar cominciando, facea di chiamare a sè or con un pretesto or con altro la moglie del Reggente; e venuta, di ritenerla a parole presso di sè, quanto più lungamente il potesse; e partita appena, di presente mandar di nuovo per lei.

La Reggente d' altra parte, in sè stessa recatasi, a raccogliere di così insolite cortesie la cagione assai penar non dovette, et infingendosi per alcun tempo inferma, col dilungarsi dagli occhi del Conte, che sarebbe per uscirla dell' animo si lusingava: ma ciò era niente.

Non andò guari che l' alta sua condizione et il sublime grado del marito presso la Reina agli usati uffici strignendola, come in corte da capo ricomparve, l' innamorato Cavaliere con nuovo accorgimento, quasi omai ravveduto, modestia affettava, e contegno, e ciò sì destramente, che l' inacerbito spirito di lei, prese a rammorbicare. Di che la savia Matrona già sicurata, con meno di ribrezzo, e con più di frequenza il regal ostiere tornò ad usare, il che poi fece che il Conte per una sottile malizia della Sorella al fine immaginato dirittamente pervenne. Nè fu di lungi l' effetto del suo avviso, avvegnachè un giorno, mo- (19) strando la Reina di voler con essa di grave e segreto affare intenersi, presala per mano, in parte assai rimota del palazzo seco menolla, e sospinto l' uscio, lei gridante invano, a chiave entrove prestamente racchiuse. Stava il Conte, secondo l' ordine tra lor posto, entro un letticello senza fiatar rimpiattato, e come senti l' ora del

sous differens prétextes retenoit auprès d'elle la femme du Régent, ou l'envoyoit chercher aussi-tôt qu'elle s'éloignoit du Palais. (6)

Cette Dame pénétra sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade;

mais ayant usé ce prétexte, et sa naissance et le rang que tenoit son mari ne lui permettant pas de s'absenter plus long-tems de la Cour, elle revint au Palais. Le Comte de peur de l'aigrir, dissimula ses sentimens, et des manieres respectueuses succederent en apparence à l'éclat et à l'emportement de sa passion.

La femme du Régent rassurée par cette conduite pleine de discretion, continuoit de paroître à la Cour, lorsque la Reine, sous prétexte ne l'entretenir en particulier, la conduisit dans un endroit écarté de son appartement, où après l'avoir enfermée, elle l'abandonna aux desirs criminels de son [306.] frere, qui de concert avec la Reine, étoit caché dans le cabinet. (7)

mostrarsi, levata alto la sargia, della quale era quel letto intorniato e chiuso, gittatosi oltre, si spiccò tosto, e poichè con dolci parole invano raumiliarla ebbe tentato, ad usar prese della forza, come che ella si contendesse. Ma stanca in fine del fero contrasto e spaventata, per tal modo gli abbattuti spiriti si smarrirono, che più di sè stessa non sentendo, e quasi spento ogni segno di vita, vinta et immobile stramazò. Ciò bensì il malvagio uomo dal farne il piacer suo non bastò a ritenere. Et appresso avendo con vari argomenti le smarrite forze in lei rivotato, ritornata in sè, et il suo strazior iconosciuto, tutta di vergogna accesa e di rabbia, come dalle braccia di quel malvagio uomo potè svilupparsi, da mille pensieri angosciata, fra le mura del suo albergo corse a seppellirsi. Et in que- (20) sto ch'ella tutta in lagrime si struggea, et ecco il Palatin venne. Già molta notte andata n'era, quando egli nel marital letto entrar volendo, la dolorosa femina, messe le mani avanti, Cessate, a dir prese, o Signore, dallo accostarvi, e guardatevi dal ricercar gli onesti abbracciamenti di una moglie, che senza sua colpa n'è divenuta indegna per sempre. No; voi non dovete ignorarlo: un malvagio, un dissoluto ha questo vostro talamo violato, e, più di lui rea, la Reina sua sorella fu di tanto nostro danno la scellerata machinatrice. Ben avrei a quest'ora in me stessa lor delitto punito, se rispetto di religione dall'attentar contro della mia vita non mi avesse distolto. Ma non così avvien di voi, mentre divieto di legge non evvi alcuno, che di uno sposo

La femme du Régent en sortit avec la honte sur le visage, et la douleur dans le coeur; elle s'ensevelit dans sa maison, où elle pleuroit en secret le crime du Comte, et son propre malheur. Mais le Régent ayant un jour voulu prendre place dans son lit, son secret lui échappa; et emportée par l'excès de sa douleur: Ne m'approchez pas, Seigneur, lui dit-elle en versant un torrent de larmes, et éloignez-vous d'une femme qui n'est plus digne des chastes embrassemens de son époux: (8)

un téméraire a violé votre lit, et la Reine sa soeur n'a point eu honte de me livrer à ses emportemens; (9)

je me serois déjà punie moi-même de leur crime, si la Religion ne m'eût empêché d'attenter à ma vie. (10)

Mais cette défense de la loi ne regarde point un mari outragé; je

oltraggiato al risentimento si opponga. Uccidetemi, immergetemi un pugnale nel petto, e sia questa l'ultima e la maggior grazia, che la tradita vostra sposa da voi si attende. Vi prego per solo Iddio, non permetiete che alla sua ignominia et al vostro disonor sopravviva. Il Reggente allora, quantunque da così acerbo dolor punto, che altro mai simile non provossi, pure (21) gagliardamente in suo cuor premendolo, perchè non ne traboccasse, et il viso con maravigliosa forza fermando, tranquillamente rispose, una colpa involontaria pria che di diletto, di sventura meritare nome, e la violenza al suo corpo usata, la purezza dell'animo non macchiare. Doversi quindi racconsolare, e di tanto suo rammarico gelosamente nascondere la cagione. Ben estimar non potresti, soggiunse il Palatino, quanto importi il dissimular per ora oltraggio così crudele, in tanto che dato ci sia tale vendetta trarne, quale alla gravezza dell'ingiuria fattami nella tua persona, si corrisponda. Avrebbe egli voluto nel suo fiero proponimento contro del Conte il primo impeto rivolgere del suo furore, ma trovando essersi costui con presta e segreta fuga involato, e tutto entro sè stesso del vedersi sottratta la vittima macerandosi, contro alla complice Reina i colpi del focoso sdegno avventar si dispone. Perchè tosto a lei recatosi, e con lettere, che finge pur ora dal suo Signor ricevute, a passar in una rimota camera indottala, et ivi entrata appena, presala pe' capelli, et a terra gittatala, Malvagia guastatrice dell'onor mio, tu se' morta, gridò (22) dar si udì, et il così dire, et il darle d'una spada per lo petto, fu

suis trop criminelle, puisque je suis deshonorée, je vous demande ma mort comme une grace, et pour m'empêcher de survivre à ma honte et à mon deshonneur. (10)

Le Régent, quoique outré de douleur, lui dit qu'une faute involontaire étoit plutôt un malheur qu'un crime, et que la violence qu'on avoit faite à son corps, n'alteroit point la pureté de son ame, (11)

qu'il la prioit de se consoler, ou du moins de cacher avec soin la cause de sa douleur: Un intérêt commun, ajouta-t'il, nous oblige l'un et l'autre de dissimuler un si cruel outrage, jusqu'à ce qu'il nous soit permis d'en tirer une vengeance proportionnée à la grandeur de l'offense. (12)

Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti [307.] secrettement pour retourner dans son pays, le Régent au désespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même; il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il, de recevoir du Roi, il ne se vit pas plutôt seul avec elle, qu'après lui avoir reproché son intelligence criminelle avec le Comte, et la trahison qu'elle avoit faite à sa femme, le fier Palatin lui enfonça un poignard dans le coeur; (13)

una cosa. Il che fatto, più a furia somigliante, che ad uomo, rabbuffato, insanguinato, orribile, spumante di rabbia e di veleno, uidente tutta la Corte, la sua vergogna, e la sua vendetta manifestò. Tanto fu allora lo spavento et il rispetto verso il fiero Palatino, che quanti ve n'era, come adombrati, senza che alcuno ardisse di porgli addosso le mani, rimaser tutti. Perchè egli, niuno indugio preso, montato sopra un palafreno con due de' suoi maggiori e più savi amici, testimoni del fatto, e con tre famigliari solamente, per la Turchia cavalcando, verso Costantinopoli, d'onde il Re per avventura non erasi ancor partito, senza mai ristare, dirizzò il cammino. Nè prima vi giunse, che venuto al cospetto del suo Signore, con inudita intrepidezza così cominciò: Quando voi, o Sire, da Ungheria eravate già per allontanarvi, gli ultimi comandamenti, che in sul partir m'imponeste, quelli furono di rendersi per me, cui vostro Vicario lasciaste, a' vostri sudditi, senza a grado o a condizione alcun rispetto avere, intera et esatta giustizia. Or questa ho io a me medesimo con le mie (23.) proprie mani renduta, di terra tolto avendo la Reina vostra moglie, che la mia aveva prostituita. Et ecco, che lungi dal procacciarmi con indegna fuga salvezza, la mia testa a' vostri piedi vengo a deporre. Della mia vita a vostro piacer disponete: ma rammentatevi solo che dalla mia vita, o dalla morte, qual sia la giustizia vostra, e se colpevole, o innocente io mi sia, i vostri popoli apprenderanno. Aveva Bagdanno le sue parole finite, quando il Re che, sorpreso da così strano successo, senza aprir bocca attentissimamente

et sortant tout furieux de ce cabinet, il publia devant toute la Cour sa honte et sa vengeance. (14)

Soit surprise ou respect, personne ne se mit en état de l'arrêter; (15)

il monta sans obstacle à cheval; et s'étant fait accompagner de quelques Seigneurs témoins de cette funeste catastrophe, il prit la route de Constantinople, et arriva ensuite dans cette ville d'où le Roy n'étoit pas encore parti. (16) Il se rendit aussi-tôt au Palais que ce Prince occupoit; et se presentant devant lui avec une intrépidité qui a peu d'exemples: »Seigneur, lu dit-il, en recevant vos derniers ordres, quand vous partîtes de Hongrie, vous me recommandâtes surtout que sans aucun égard au rang ou à la condition, je rendisse à tous vos sujets une exacte justice: je me la suis faite à moi-même; j'ai tué la Reine votre femme qui avoit prostitué la mienne; et bien loin de chercher mon salut dans une indigne fuite, je vous apporte ma tête. (17)

Disposez à votre gré de mes jours; mais souvenez-vous que c'est par ma vie ou par ma mort que vos [308.] peuples jugeront de votre équité, et si je suis innocent ou coupable. (18)

Le Roi écouta un discours aussi surprenant, sans l'interrompre et même sans changer de couleur; et quand le Regent eut cessé de par-

le raccoglieva, Se pur come tu di', ripigliò immantinente, va la bisogna; ad amministrar giustizia a' miei sudditi, si come a te stesso amministrata l' hai, continua pure, o Bagdanno. Per me non rimarrà che delle cose della guerra in terra santa, quanto potrò il più tosto, non mi disbrighi, e nel mio Regno ritornandomi, tostochè le tue opere, e la condotta, che tenuto avrai, a stretto esame avrò posto; se premio ti si debba, o castigo, giudicherò. E così detto, e da sè congedatolo, nel suo grado il conservò per allora, finchè in Ungheria ritornatosi, e vere trovate le sue parole, e laudevole il suo reggimento, (24.) non solo nell' antica grazia il conservò, ma di nuovi benefici arricchitolo, sempre poi mentre visse, per da molto il tenne, e se l' ebbe carissimo. (lásd alább 20 alatt.)

ler: »Si les choses se sont passées comme vous les rapportez, lui dit ce Prince, retournez en Hongrie; continuez d'administrer la justice à mes sujets avec autant d'exactitude et de severité, que vous vous l'êtes rendue à vous-même; je resterai peu à la Terre Sainte, et à mon retour j'examinerai sur les lieux si votre action mérite des louanges ou des supplices. (19)

Bonfini párhuzamos helyei:

Ugy Vertot, mint az összes tőle többé-kevésbé függő előadásai az esetnek, az egészten erősen kidomborított erkölcsstanító célzattal adják elő, a mely már szintén benne van Bonfini elbeszélésének a bevezető soraiban. Innen került a Bonfinitól függő régibb feldolgozásokba, így Hans Sachs drámájába is. Ez a tendentia a következő szavakban nyilvánul: (ld. kiad. 306. l.) *Ibi quoque interea miserabilis casus intercessit, perpetua memoria non indignus, in quo fortitudinem constantiamque suam, Ungrariae regem ostendisse ferunt.*

(1) U. o. Aiunt enim Andream peregre dudum profecturum, ut regno bene prospiceret, Bancbanum nobili Borum genere natum, spectatae fidelitatis ac sapientiae virum, universae Ungariae praefecisse, regiam gubernandi potestatem, commisisse illius fidei reginam, liberos et fortunas. *In primisque admonuisse, ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur, cum finitimis pacem aequae servaret, item ocium et honestatem commendavit.*

(2) U. o. Bancbanus traditam regni summam forti animo accepit: ratus *maximam sibi ostentandae virtutis ac fidei occasionem obtigisse.*

(3) U. o. Ecce ex Alemannia Gertrudis reginae frater advenit, *ut sororem viri absentiam aegre ferentem consolaretur.* Subsedit dies aliquot apud eam, et variis mulierem illecebris oblectavit. Faciebat id non immerito, *quandoquidem indulgentissimam sibi semper fuisse noverat.*

Cum regina dies ac noctes Bancbani uxor versabatur, *mulier spectatae pulchritudinis, ac venustatis eximiae, quam incredibilis pudicitia nimium exornabat: huius consuetudine Gertrudis admodum delectari est solita.*

(4) U. o. V. ö. még az iméntiekkel az alábbiakból: *ac eius multo magis pudore quam forma pellectus . . .*

(5) U. o. Regina intellectu fratris ardore, *prae temeraria quadam commiseratione, quae foemineo plurimum inest ingenio, ei nimium indulisit.*

(6) U. o. Utrunque non solum in colloquium accersi iubet, sed ad convivium saepius invitat, cedit saepe colloquentibus *et quamcunque sub aliquo praetextu honestatis potest patrandae Veneris occasionem impartitur.*

(7) U. o. Demum ut constantissimum foeminae pudorem haudquam labefactari sensit, *in abdito eam cubiculo, introducto fratre, reliquit . . .*

(8) 307. l. . . . ad virum reversa, quum prolis curandae gratia ab eo amplecteretur: *Quam infelix (inquit) nunc mulierem amplexaris, uxoremne, an olidam meretriculam? etc.*

(9) U. o. *Violatus, Bancbane, tuus thorus est: et quam reginae uxorem commisisti, prophano lenocinio fratri violandam illa commisit.*

(10) U. o. *Hoc meo corpore, quamvis animus insons, me tamen nunc exue, quod alieno potius quam meo scelere incestatum est. Proinde ne animi corporisque mei inexpiabilis homicida esse videar, neve tua dignitas hac turpitudine polluat, extemplo Bancbane, quaeso, me interfice, ut violatum pudicitiae numen ulciscare.*

(11) V. ö. az előbbivel és a következővel.

(12) U. o. Succensus his maritus, dissimulato dolore, *uxorem consolatur lachrymantem, ac ultro iugulum porrigentem amplexus osculatur: exorat ob coniugalem amorem, quem non eius culpa, sed aliena libido laeserat, subticeat communem turpitudinem, a qua se gravissimo, quam tempus dabitur, exemplo utrunque vindicaturum pollicetur.*

(13) U. o. . . . *Stricto, quem sub toga gesserat, gladio haudquaquam talia opinantem aggreditur, ac lethali vulnere confodit.*

(14) U. o. Mox cruento ense prodit in publicum, exclamans legitimo se furore Gertrudim interfecisse, quum uxorem nefando lenocinio fratri impurissimo violandam illa dederit. Quin et ingenue in medio tumultu profitetur, se nulla supplicia deprecaturum

(15) U. o. His dictis tumultus ipse desidit.

(16) U. o. ac is *acceptis quibusdam comitibus e proceribus, Constantinopolim continuatis itineribus pervenit. Invenit ibi regem, qui nondum Europa solverat.*

(17) U. o. Ante conspectum eius ubi venit: *Adest, rex, inquit, gubernator regni tui, quem nefarium fortasse alii parricidam iudicant. Bancbanus iusticia tua fretus, patrato facinore, non fuga impunitatem, sed recto confugio aequissimo tribunalis iudicium quaerens, ad te venit,*

ut si iure succubuerit, praesentaneum graveque supplicium expendat. Neque alium sibi iudicem postulat, nisi quem laeserit . . .

(18) U. o. Proinde *si peccavi*, ut intolerabili me turpitudine liberarem, eodem me repente gladio confice: *sed si iure factum censes, memorabili apud omnes gentes me sententia nunc absolve*, . . .

(19) U. o. *Tanta reum constantia rex audiuit*, ut vultum et animum ne minimum quidem immutasse dicatur. Ad haec: Fiducia in me tua, Bancbane (inquit) sat de te bene sperare iubet. *Si res ita est, ut ais, in regnum mox redito, delegatum munus pro solita fide gerito*; et quoniam sanctam hanc expeditionem nullo capitali iudicio interpellari fas est, *quum rediero in Ungariam, te iudicabo* . . .

(20) E záradék helyett Bonfininál alább (311. l.) csak ezt olvasuk, a mit Vertot már nem említ, az olasz novella pedig más, úgy látszik önálló, befejezéssel pótol: »Sed Andream reginae mortis recordatio, vix regiam ingressum, continuo subiit. Initae tandem constantiae tenorem servans ut plerique dicunt, postero die Bancbano in iudicium vocato ius dixit. Intellecta uxoris culpa in exemplum servandae pudicitiae, eam iure caesam, iudicavit. Reus laesae maiestatis regiae, et par(r)icida, supremi sententia iudicis absolvitur.« Aztán még hozzáteszi a későbbi megtorlást, melylyel Bánk családján a királyné fiai anyjuk megölését megbosszulták.

KATONA LAJOS.

U. i. A kedvező véletlen úgy akarta, hogy még mielőtt a fenti dolgozat megjelenhetett, a minap Olaszországban tett utamon. Gargallo novellájára vonatkozólag a következő adatokat sikerült, a fentiek kiegészítéseül megszerezniem. E közben egyúttal egy újabb olasz Bánkbán-novella nyomára is akadtam.

Gargallo novellájának fentebb közölt szövege csakugyan az első ismert kiadás betűszerinti lenyomata, a mint erről az olasz novella-irodalom legteljesebb könyvészeti repertoriumaiból, *Passano és Papani* munkáiból meggyőződtem. Megerősített ebben *D'Ancona Sándor*, pisai egyetemi tanár úr is, midőn lekötelező szívességgel könnyítette meg az alábbi adatok felkutatására irányult fáradságomat, a mely az ő szóbeli közlései után már jóformán említést sem érdemel.

Passano (I Novellieri Italiani in Prosa. 2. kiadás, Firenze, 1878. II. r. 289. l.) és *Papani* (Catalogo dei Novellieri Italiani in prosa raccolti e posseduti da — Vol. I. Livorno 1871. 165. l.) a fent közlött firenzei kiadáson kívül még két, 1824-ből való *trevisoit* sorolnak fel; továbbá megvan ez elbeszélés Gargallo prózai műveinek azon gyűjteményében is, a mely Milanóban, 1824-ben jelent meg; valamint ama verses novellái függelékében, melyeket Pindemonte adott ki Firenzében, 1825. (L. Passano, I Nov. Ital. in verso. Bologna, 1868. 242. l.)

A trevisói kiadások annyiban érdekesek, hogy bennök a novellát követi *Francesco Amalteò* kritikai megjegyzéseinek kivonata, melyekkel a nevezett irodalombúvár — *Catarofilo Glosseò* álnéven — a Gargallo közölte elbeszélés Boccacciótól való eredetének lehetetlenségét, magának a

novellának nyelvezetéből meggyőzően mutatta ki. E kritikai kommentár a *Giornale sulle scienze e lettere delle Provincie venete* XXXIX. számában jelent meg, s belőle még ugyancsak 1824-ben csekély számú különnyomat készült ily címen: *Lettera di Catarofilo Glosseò al nobilissimo signor Giulio Bernardino Tomitano sopra una Novella attribuita a messer Giovanni Boccaccio. Treviso. Francesco Andreola tipografo. MDCCCXXIV.* (A 2. trevisói kiadás a kritikai levél kivonatával együtt az egyetemi könyvtárban is megvan.)

E levélben Amalteò a XIV. század olasz irodalmi nyelvének beható ismerete alapján, éles kritikai bonczolókéssel és finom izléssel bizonyítgatja azt, a mit mi fönnebb tőle egészen függetlenül és más uton, az összehasonlító módszer segítségével, úgy hiszszük, még meggyőzőbben beigazoltunk: hogy a Gargallo közölte novellát nem lehet a Decamerone szerzőjének tulajdonítani; sőt még csak az ő korából valónak sem ítéltető, hanem nagy valószínűséggel Gargallo koholmánya. Idáig ment el következtetéseiben Amalteò; de hogy Gargallo honnan merítette a tárgyát, sőt jórészt annak az előadását is, azt sajátságosképen sem ő, sem azóta más valaki nem feszegette. Legalább D'Ancona tanár úrnak, az olasz novellairódom terén legjártaabb szaktekintélynek tudtával előttem még senkitem gondolt arra, hogy Gargallo szövegét Vertot előadásával, s mindakettőt a Bonfiniéval egybevesse; a mi annál csodálatosabb, mivel az elég naiv hamisító erre jóformán felhívja fentemlített jegyzetével a figyelmes olvasót. S ha annakidején Amalteò e felhívást követi, jókora fáradságtól kímélte volna meg magát, s méltóbb tárgyra fordíthatta volna éleselméjű, de ez esetben fölösleges filologiai kritikáját.

Megemlítem még, hogy e novella, úgy látszik, a maga idején, legalább elterjedésének szűkebb körében elég port vert fel, a mit Gio. Gherardo *De' Rossi* egy levele is tanúsít. E levél 1824 febr. 28-án kelt, Angiolo Maria Riccihez van intézve (eredetije a genovai egyet. könyvtárában), s benne *De' Rossi* a következőket írja Gargalloról és novellájáról: »Stampare quella novella, con la cornice di una cosa antica, coll' umile intenzione di sostituirla ad una del Boccaccio, e poi due giorni dopo ne parlar ai Sovrani come di sua invenzione...! Io sarei mortificato se dopo aver ardito di proporre una sostituzione a cosa del Boccaccio, confessassi poi che la sostituzione è un mio lavoro.« Az utóbbiban épen nem kell a levélíróval egy véleményen lennünk, hogy Gargallo eljárását vele együtt elítéljük. Annyit ezen, a novellával majdnem egykorú magánlevél mindenestre bizonyít, hogy Gargallo kevéssel hamisítványa megjelenése után már maga is dicsekedett, legalább bizalmas körben és magas pártfogói előtt annak szerzőségével.

Az egyébként nem egészen érdemtelen írónak s kivált tehetséges műfordítónak élete körülményeiről elég részletes adatok találhatóak az »Enciclopedia Italiana«-ban, a leglényegesebbek pedig Passano id. munkájában is olvashatók. Ezek szerint Gargallo Tamás őrgróf Siracusában született 1764-ben. Nevét Horatius- és Juvenalis-fodításai tesszik az olasz irodalom történetében maradandóvá. 1815 és 1820 közt a nápolyi királyi kormány magasb rangú hivatalnoka volt, utóbb pedig a király

kamarása, sőt uralkodójának Siciliába vonulása után rövid ideig hadügy-ministere is. Meghalt szülőföldjén 1844-ben.

A másik olasz Bánkbán-novelláról, melynek nyomára az elsőt illető kutatásaim közben bukkantam, legközelebb, mielőtt e ritka nyomtatványt, melyet a firenzei könyvtárakban hiába kerestem, valahol fellelnem sikerül.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

(Negyedik közlemény.)

140. 1591. Dobó Ferencz protestál Kutassy János auditor generalis ellen, a miért közte és *Balassa Bálint* közt folyt perében hozott ítélet-levelet nem akarja kiadni. (Esztergomi kptln ltára lib. 8. Ao. 1591 fol. 556.)

141. 1591. febr. 21. Liptó vármegye jelenti főispánjának Illyésházy Istvánnak, hogy mai napon Német Lipcsén tartott közgyűlésén Szentmiklósi Pongrácz Mihály alispán és Pruzsinszky Miklós szolgabíró azt jelentették, hogy midőn ők a vármegye parancsából s a pozsonyi orsz. törvényszék által 1589 okt. 27-én hozott ítélet alapján *Balassa András* nógrádi főispán fölperest *B. Bálint és Ferencz* alperesek ellen folyó febr. 19-én Ujvár vára, Hibbe város, Verbicze, Plosstyna, Illenovo, Dowalov és Wychodna falubeli porciókba beakarták iktatni, nagyszámu tanukkal Ujvárra igyekeztvén, a Biela vízén Szent Péter faluban, a vártól egy hajításnyira átvezető hídnál *Balassa Ferencz* gazdatisztjei, és nagy számu jobbágysai utjokat állották s *Andaházy András* az alperesek nevében kifogást emelt a végrehajtás ellen, mert a végrehajtó levélben nincs megjelölve micsoda porcióba akarja *B. András* magát beiktatni, nincs megmondva kinek a nevére szól; nem a vármegye bocsátotta ki s mert ők nem emlékeznek, hogy abba beleegyeztek volna. Még egyéb formai kifogásokon kívül azt is felhozta, hogy a törvényszéki jegyzőnek ott nincs semmi keresete s ha el nem hordja magát azonnal, elverik. Az alispán igyekezett a kifogásokat lerontani, a melyek éppen nem állanak s ha állának is, nem itt kell ellenök fellépni, hanem a törvényes fórumon. Azután az alispán és szolgabíró megindultak, hogy a Bielán átvezető hidon Ujvárra menjenek, de *Attyay Péter*, *Nagy András*, *László deák* provisor s igen sok jobbágysa *B. Ferencznek* fegyveres kézzel a hidat lállották, az azon való átkelést meg nem engedték, a merészkedőt halállal fenyegették. Midőn pedig a várból is kisütögették az ágyúkat és puskákat úgy hogy a legnagyobb életveszedelemben forogtak: az alispán a jelenlevőket tanuul hívta fel, hogy a birtokbevezetés és az ítéletvégrehajtása nem rajta mult s azután eltávoztak.

Igy állván a dolog, a törvények értelmében kéri a vármegye a főispánt, hogy miután hatalma csekélynek bizonyult, karhatalom kirendeléséről gondoskodjék. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

142. Bécs, 1951. febr. 22. Mátyás főherczeg a kamarához: Tudjátok, milyen egyesség kötöttett *Balassa Andrással Ujvár és Végles*